

Župa u razdoblju tridentinske, jozefinističke i francuske reforme

Stipe Nimac*

Sažetak

U ovome se radu prikazuju reforme i mijene župe u razdoblju od Tridentinskoga sabora, preko jozefinističke i francuske reforme, sve do prve polovice 19. stoljeća. Tridentinski sabor, osim apologetsko–dogmatskih odluka (opravdanje, sakramenti), donosi i čitav niz pastoralno–reformskih dekreta koji su dugoročno utjecali na crkvene institucije te urodili novim razdobljem župnoga pastoralala. Dosta tridentinskih rješenja i modela ostalo je u uporabi sve do danas, vjerojatno zbog njihove praktičnosti. Sredinom 18. stoljeća započela je po prvi put u povijesti kršćanstva reforma kojom je država nastojala poboljšati organizaciju župa. Reformu je započela carica Marija Terezija, a nastavio car Josip II. Jednako tako, Napoleonov pohod po Europi pogodio je i župe.

U radu je korištena sva relevantna pastoralno–povijesna literatura koja prikazuje ovo razdoblje povijesti Crkve i pastoralnoga djelovanja.

Analizom ovoga razdoblja pokazalo se koliko je župa uvijek bila uvjetovana ne samo duhovnim, nego i društveno–političkim okolnostima, odnosno koliko je i današnja župa zapravo produkt brojnih društveno–političkih interakcija i kao takva dobrim dijelom u sebi nosi ostatke osobito tridentinske forme župe, ali i kasnijih župnih reforma, te kako je mnogo toga što se danas u župnome pastoralu čini trajnim i nepromjenjivim zapravo produkt usklađivanja pastoralnih potreba s određenim društveno–povijesnim okolnostima u konkretnome povijesnom trenutku.

Ključne riječi: tridentinska župa, jozefinistička župa, francuska reforma župe, župni pastoral, organizacija župa, župna crkva

Uvod

Tridentinski sabor pokušao je riješiti sve probleme koji su opterećivali Crkvu kroz srednji vijek. Mnoge točke, bez kojih danas ne možemo zamisliti župni pastoral, u vremenu prije Tridenta još nisu bile striktno definirane, kao, primjerice, imenovanje župnika na upražnjenu župu, jasne granice i podjela župa, stanovanje župnika u župi, slavljenje župne mise, vođenje župnih knjiga itd. Tek Tridentinski

* Prof. dr. sc. Stipe Nimac, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. Adresa: Zrinsko–frankopanska 19, 21 000 Split, Hrvatska. E–pošta: stipe.nimac@st.t-com.hr

sabor precizno regulira ta i brojna druga, danas po sebi samorazumljiva pravila, od kojih su mnoga upravo zbog svoje praktičnosti ostala na snazi sve do danas, iako je dio tih pravila kasnije doživljavao znatne promjene. Kasnije reforme — kao jozefinistička i napoleonska — ponajviše su se bavile preustrojem župe i to ne toliko u smislu pastoralne koliko administrativno–društvene jedinice, pritom uvijek nastojeći postići što veću kontrolu nad župama.

1. *Župa Tridentinskoga sabora*

1.1. *Potreba za reformom i nastup reformacije*

U 15. stoljeću gradovi su bivali sve veći, a zajedno s porastom stanovništva i sve otvoreniji za nove ideje. Putujući propovjednici uživali su velik ugled. Putovali su iz grada u grad, tumačili osnove vjere i molitve, zapovijedi i sakramente, teološke kreposti i glavne grijeha, pravila moralnoga života. Između višega i nižega klera prevladavale su velike socijalne razlike. Viši se kler gotovo i nije bavio dušobrižništvom. Dužnost rezidencije bila je, doduše, na snazi te je svećenik za duže izbivanje morao dobiti dozvolu od biskupa. No, izuzetaka je bilo toliko da su gotovo već bili postali pravilo. Većina svećenika bila je siromašna i slabo plaćena, budući da su djelovali kao vikari na župama, kao zamjenici župnika koji često nisu ni boravili u svojoj župi. Ako plaću nije određivala neka ustanova, župnikov namjesnik morao se zadovoljiti onim što mu je župnik ponudio. Niži kler bio je brojčano nadmoćan, ali siromašan, neobrazovan. Mnogi klerici živjeli su u konkubinatu. Na mnogim mjestima nedostajala je zadovoljavajuća disciplina. Kod bogoslužja i podjele sakramenata ustalile su se mnoge loše navike. Neki svećenici dijelili su sakramente za novčanu naknadu.¹ Sve je to, uz mnoga druga iskustva te razne poteškoće i bolesti, pogotovo kugu, prožimalo ljude pesimizmom i poticalo ih na pokoru. Odras takvoga ozračja zrcali se u vjerskoj literaturi tadašnjega vremena (*Dies irae, Libera me*).

S vremenom je sve jače dolazila do izražaja potreba za reformom crkvenoga i vjerskog života koju je kasnije na sebi vlastit način izvela reformacija. Nastup Martina Luthera (1517.) imao je podjednako vjersko i pastoralno–disciplinsko značenje. Na protestantsku reformaciju Tridentinski sabor odgovorio je katoličkom obnovom.

1.2. *Tridentinski sabor (1545.–1563.)*

Tridentinski sabor donio je, osim apologetsko–dogmatskih odluka (opravdanje, sakramenti), čitav niz pastoralno–reformskih dekreta koji su dugoročno utjecali na crkvene institucije te urodili novim razdobljem župnoga pastorala. Sabor Crkvu više usmjerava prema *pastoralnim* pitanjima, a napušta društveno–političko

1 Usp. Metod Benedik, *Obća crkvena zgodovina*, Skriptarna Teološke fakultete, Ljubljana 1993, str. 99–100.

i gospodarsko djelovanje,² u čemu je kler (osobito biskupi) do tada značajno sudjelovao.

Međutim, iako su na Saboru pastoralni razlozi prevladavali nad gospodarskim, Sabor ipak nije razvio nikakvu ekleziologiju³ te je i nadalje naglašavao prije svega institucionalno i hijerarhijsko značenje Crkve i spasenja koje dolazi po njezinome naviještanju, sakramentima i djelovanju.⁴ No, potaknuti idejom »salus animarum« koja leži u temelju reformskih dekreta, poneki teolozi ipak govore o tzv. »praktičnoj ekleziologiji« ovoga sabora.⁵

Tridentinski je sabor preuzeo brojne ranije pravne norme te ih inkorporirao u vlastito zakonodavstvo. Tako se zapravo umnogome radi o sintezi do tada važećih pravnih normā koje su donekle prerađene i ugrađene u Tridentinske propise.⁶

1.2.1. Vodeća funkcija biskupa

Tridentinski sabor znatno je istaknuo autoritet biskupa.⁷ Biskup je za saborske oce bio »*pastor bonus*« (dobri pastir). On prvenstveno mora biti duhovni voditelj. Opet postaje odgovorni nositelj Božje službe i pastorala, zbog čega ne smije izbiti iz svoje biskupije duže od šest mjeseci (dužnost rezidencije), a ne smije ni upravljati većim brojem biskupija. Sabor je naglasio biskupovu povezujuću i nadzornu službu, primjerice, nadzor nad propovjedničkom djelatnošću u biskupiji, nadzor nad pravilnim i zadovoljavajućim naviještanjem Božje riječi u svim župama; naglasio je, nadalje, biskupovu odgovornost za obnovu svećeništva, namještanje župnika i podjelu svih crkvenih službi. Svake godine morao je obaviti vizitaciju biskupije i sazvati biskupijsku sinodu na kojoj bi zajedno sa svećenicima raspravljao o pastoralnim pitanjima u biskupiji, a svake tri godine morala se sazvati pokrajinska sinoda. Međutim, kao najznačajniju biskupovu zadaću Sabor je ipak naglasio obrazovanje klera. Da bi župnik mogao valjano obavljati svoju zadaću, mora biti produhovljen, ali i primjereno obrazovan. Uvode se odgojno–obrazovni standardi (filozofsko–teološko obrazovanje) koji barem kao minimum vrijede za sve svećeničke pripravnike. Moraju položiti određene ispite kojima se dokazuje prikladnost za dušobrižničku službu.

2 Usp. Erich Garhammer, *Dem Neuen trauen. Perspektiven künftiger Gemeindegemeinschaft*, Styria, Graz–Wien–Köln, 1996., str. 60; usp. Herbert Haslinger, *Lebensort für alle. Gemeinde neu verstehen*, Patmos, Düsseldorf 2005., str. 145.

3 Usp. Pietro Müller, *Gemeinde: Ernstfall von Kirche. Annäherungen an eine historisch und systematisch verkannte Wirklichkeit*, Tyrolia Verlag, Innsbruck — Wien, 2004., str. 611.

4 Usp. Brigita Perše, *Prihodnost župnije*, Acta theologica Sloveniae, Ljubljana, 2011, str. 31s.

5 Usp. Müller, str. 613.

6 Usp. Herbert Hallermann, *Pfarrei und pfarrliche Seelsorge. Ein kirchlichenrechtliches Handbuch für Studium und praxis*, Ferdinand Schöningh, Paderborn — München — Wien — Zürich, 2004., str. 48.

7 Blöchlinger — pozivajući se na Plöchl — čak smatra da je cilj Tridentinskog sabora zapravo bio 'jačanje biskupskog autoriteta u dijecezi s istodobnim učvršćivanjem papinske vlasti'. Usp. Alex Blöchlinger, *Die Heutige Pfarrei als Gemeinschaft*, Benziger Verlag, Einsiedeln–Zürich–Köln, 1962., str. 122.

1.2.2. Prava i dužnosti župnika

Gotovo sve što se od biskupa tražilo u biskupiji, to se na području župe tražilo i od župnika.⁸ Uz biskupa, on je na drugome mjestu odgovoran za dušobrižništvo. Ovo promišljanje o župi vodilo se načelom: »Pastir mora poznavati svoje stado«. Da bi se omogućilo ispunjavanje toga načela, vjernički je puk trebalo razdijeliti u jasno razgraničene i pregledne župe te mu trajno dodijeliti vlastitoga župnika koji će osobno poznavati svoje vjernike i njihove konkretne prilike i probleme.⁹ Župe više nisu smjele biti prevelike ni po broju vjernika niti po teritoriju jer župnik tada ne bi mogao dobro poznavati svoje župljane. Iz istoga je razloga ne samo biskupima, nego i župnicima naložena dužnost rezidencije sa strogim sankcijama. Također, čitav niz drugih župno–pastoralnih odredaba može se dovesti u vezu s provođenjem ovoga načela jer je sve upućivalo na što čvršću povezanost župnika s njemu povjerenim vjernicima. Za župu je, dakle, od konstitutivne važnosti: vlastiti vjernički puk (*populus proprius*), vlastiti svećenik (*suus peculiaris parochus*) koji je trajno (*perpetuus*) namješten u župi kako bi skrbio o duhovnome životu vjernika. Iz redovnoga pastoralnog autoriteta među župljanima proizlazio je katalog pastoralnih dužnosti i prava: poznavanje župniku povjerenih vjernika, dijeljenje sakramenata vjernicima, služenje svete mise, naviještanje Božje riječi, propovijedanje nedjeljom i blagdanom (a u vrijeme Došašća i Korizme svaki dan ili barem tri puta tjedno)¹⁰; održavanje vjeronauka za djecu i mladež prije nedjeljnih ili blagdanskih misa, pružanje očinske brige siromasima i ostalim osobama koje zavrjeđuju milosrđe. S druge pak strane, vjernici su bili dužni dolaziti na euharistiju, slušati propovijedi i primati sakramente.¹¹ Sve ove odredbe donesene se isključivo iz dušobrižničkih razloga, kako bi svi vjernici mogli imati adekvatnu dušobrižničku skrb.¹²

1.2.3. Preuređenje župe

Da bi župnik mogao obaviti sve svoje dužnosti, trebalo je najprije osigurati određene pretpostavke. Neke župe (župne crkve) nisu imale točno određene granice, njihovi upravitelji nisu imali vlastitih vjernika te su sakramente dijelili svima koji bi im se obratili s takvom molbom. Zato je Sabor donio odredbu prema kojoj biskupi moraju točno odrediti granice župa i biskupija, kako bi vjernici i pastiri mogli znati pod čiju jurisdikciju spadaju, tko kome pripada, kome treba plaćati desetinu.¹³ Župa je postala točno ograničen vjernički puk (a ne teritorij, kako se

8 Usp. Garhammer, str. 61.

9 Usp. Blöchlinger, str. 123. Usp. također: Müller, str. 613.

10 Što se tiče ove dužnosti naviještanja riječi i propovijedanja, P. Müller navodi da je ona uvedena prvenstveno kao reakcija na reformaciju. Usp. Müller, str. 614.

11 Usp. Garhammer, str. 61.

12 Usp. Hallermann, str. 51.

13 Usp. Heribert Schmitz, *Pfarrei und ordentliche Seelsorge in der tridentinischen und nachtridentinischen Gesetzgebung*, u: *Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den*

to najčešće shvaća), čime je ostalo prostora i za personalne župe, budući da se ključno razgraničenje odnosi na narod (*distinctus populus*), a ne na teritorij.¹⁴

Što se tiče pitanja veličine župe, ono je išlo, s jedne strane, u smjeru definiranja najmanjega, a s druge, najvećeg broja vjernika potrebnih da bi se govorilo župi. Što se tiče najmanjega broja vjernika potrebnog za konstituiranje neke župe, koncilski je kongregacija 1562. odredila da je potrebno najmanje deset obitelji ili deset kuća da bi se mogla osnovati neka župa. Ako bi broj obitelji pao na tri ili četiri, biskup bi imao opravdan razlog priključiti tu župu drugoj. No, Sabor se ipak primarno bavio određivanjem gornje granice broja vjernika u župi, opet u kontekstu ranije spomenutoga zahtjeva da pastir (župnik) mora poznavati svoje stado. Sabor nije donio gornju granicu za broj vjernika u župi, osim načela da župnik mora poznavati svoje vjernike. Preciznije određivanje toga broja regulirano je tek tijekom 18. i 19. stoljeća Tako je Pio VI. 1791. u jednome pismu francuskim biskupima odredio da župe u Parizu ne bi smjele imati više od 6.000 duša. Leon XII. (1823.–1829.) postavio je načelo za podjelu rimskih župa; da ne bude više od 3.000 duša po župi, koja bi morala imati dva svećenika i dva dodatna duhovnika za isposijevanje.¹⁵

Ako se utvrdi da je neka župa prevelika da bi župnik mogao poznavati svoje stado, biskup može povećati broj svećenika na toj župi ili pak donijeti odluku o podjeli župe, makar se župnik s time ne slagao, što je predvidio već papa Aleksandar III. (1159.–1181.) u dekretu »*Ad audientiam*«.

Nedostaci u župnome dušobrižništvu često bijahu uzrokovani veličinom župa. Razlozi za tako velike župe bili su dijelom brojčani porast pučanstva, dijelom velika prostorna udaljenost ili slične prostorno uvjetovane poteškoće, tako da ili župnik sam nije mogao u dovoljnoj mjeri vršiti pastoral, ili je župljanima bio otežan pristup k bogoslužju ili sakramentima. Sabor je u ovoj teškoj situaciji htio pomoći u prvome slučaju povećanjem svećenika–pomoćnika župniku ili (u drugom slučaju) osnivanjem novih župa. Čini se da se u praksi prednost davala velikim župama s brojnim kapelanima ili svećenicima–pomoćnicima pod župnikovim vodstvom, dok se na podjelu župa gledalo kao na krajnju mogućnost.¹⁶

Dakle, glavni razlozi podjele župa odnosno osnivanja novih župa bili su prevelik broj vjernika zbog čega župnik nije mogao prikladno odgovoriti svim dušobrižničkim potrebama te loši i neprohodni putovi odnosno velika udaljenost do župne crkve.¹⁷

deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche, 1. dio, Herder, Freiburg 1991, 41–50, 43–46; usp. Jure Brkan, *Župa kroz povijest i danas*, u: *Bogoslovska smotra* 72 (2002), br. 1, str. 85–162, 109–110; Usp. Perše, Nav. dj., str. 32.

14 Najvažnije je bilo razgraničenje u smislu da su baš svi vjernici pokriveni dušobrižničkom skrbi, bilo teritorijalno bilo personalno. U tom kontekstu Sabor ne govori o teritoriju nego o »*distinctus populus*«. (Usp. Hallermann str. 49s) Personalne župe većinom su postojale za vojsku, ili pripadnike različitih obreda, nacionalne manjine i sl. (Usp. Blöchlinger, str. 123s)

15 Usp. Blöchlinger, str. 124. Usp. također Hallermann, str. 62.

16 Usp. Perše, Nav. dj., str. 32.

17 Usp. Hallermann, str. 53. Usp. također: Müller, str. 614. Usp. Perše, Nav. dj., str. 32.

1.3. Društveno značenje župe

Za župni pastoral bilo je posebno značajno uvođenje *župnoga registra* u koji se župljane upisivalo po imenu, spolu, starosti i staležu.¹⁸ Iako je vođenje župnoga registra ponegdje postojalo već od 15. i osobito od 16. stoljeća, ono je propisano tek na Tridentinskome saboru. Prema toj odredbi, moraju se voditi župne knjige (matice) krštenja i vjenčanja.¹⁹ Ovaj se registar vodio da bi se isključila mogućnost sklapanja braka između pripadnika duhovnoga srodstva što je nastajalo kumstvom — između kuma i kumčeta²⁰ i, naravno, da bi se izbjeglo sklapanje braka među krvnim srodnicima uopće. U vremenu nakon Sabora, ova je odredba o vođenju registara vrlo brzo općeprihvaćena i kod svjetovnih vlasti.²¹

Prema tridentinskome modelu župe, župnik je kao jedini nositelj pastoralne djelatnosti bio u središtu. Izuzmemo li povremeno propovijedanje i ispovijedanje, što su u tome razdoblju mogli obavljati i različiti redovi, svaki je župljanin iz straha od »župnoga izopćenja« morao biti kršten i pokopan u župnoj crkvi, u njoj odlaziti nedjeljom i blagdanom na bogoslužje, kod svoga se župnika najmanje jedanput u godini ispovjediti te od njega barem na Uskrs primiti svetu pričest.²²

Tridentinsku reformu P. Müller ocjenjuje kao tek polureformu, budući da je organizacijsko jačanje institucija religioznoga života još uvijek veoma daleko od izgradnje pravih kršćanskih zajednica. Osim toga, Saboru osobito zamjera činjenicu posvemašnje klerikalizacije Crkve. Čak i obveza rezidencije biskupa i župnika, zatim točno propisane dušobrižničke obveze (propovijed, dijeljenje sakramenata, katehetsko poučavanje), posvemašnji autoritet klera i njegova fundirana izobrazba ustrajavaju na klerikalnoj Crkvi. Biskupi i župnici stupovi su obnovljene Crkve Tridentinskoga sabora, dok se o laicima uopće ne govori, osim eventualno kao o ljudima koji bi se mogli drznuti prisvojiti prava Crkve, tj. klera. Sabor se drži isključivo načela hijerarhijskoga poretka pa kler poistovjećuje s Crkvom.²³

Tridentinski sabor isijava kulturu svojega vremena; kako u načinu rada, tako i u shvaćanju potreba. Stvorio je jedan pastoralni model koji je u to vrijeme bio dovoljno učinkovit. Veoma je učinkovito riješio mnoge tadašnje pastoralne probleme.²⁴ Sabor je odgovorio na situaciju svojega vremena. Duga desetljeća i stoljeća čuvala su, što se tiče pastorala, saborska rješenja iz Tridenta kao nepromjenjiva i vječno važeća, na primjer liturgiju, crkvene strukture, međusobne odnose i tomu slično, ne mareći za prilagođavanje potrebama vremena. Vjerojatno zbog svoje praktičnosti, dosta tridentinskih rješenja i modela ostalo je u uporabi sve do danas.²⁵

18 Usp. Heribert Schmitz, *Nav. dj.*, str. 41–50, 50.

19 Usp. Blöchlinger, str. 126.

20 Usp. Hallermann, str. 61.

21 Usp. Blöchlinger, str. 126. Usp. također: Hallermann, str. 61.

22 Usp. Perše, *Nav. dj.* str. 32.

23 Usp. Müller, str. 625ss.

24 Usp. Perše, *Nav. dj.*, str. 33. Vidi još: Haslinger, *Nav. dj.*, str. 146.

25 »Odredbe *Tridentinskog sabora* koje se odnose na župe, kao što su: imenovanje župnika na ispražnjenu župu, pravo patronata, siromašne župe, o granicama župe, podjela župe, stanovanje župnika

2. *Župa u razdoblju apsolutizma (18.–19. stoljeće)*

2.1. *Habsburška reforma*

Sredinom 18. stoljeća započela je po prvi put u povijesti kršćanstva velika reforma kojom je država nastojala poboljšati postojeću organizaciju župa. Neposredan povod za nju bilo je ponovno rasplamsavanje pritajenoga protestantizma u nekoliko dijelova habsburške monarhije.²⁶

2.1.1. *Potreba za reformom crkveno–pravnih struktura*

Pučka pobožnost našla se na granici praznovjerja. »Bujanje vjerskih bratovština, procesija, hodočašća i drugih navika koje nisu bile u skladu s racionalističkim poimanjem društvenoga poretka više je sputavalo dušobrižnički rad, nego što je poticalo ljude da doista žive doličan vjerski život. Na sličan način, bio je neodrživ i položaj mnogih samostana.«²⁷ Jedni se nisu mogli više sami uzdržavati, a u drugima je posve zatajila redovnička disciplina itd.

Granice biskupija i župa nisu posvuda bile prirodne; ponegdje je njihov teritorij bio razmrvljen, a središta teško dostupna ljudima.²⁸ Mnogi biskupi naprosto nisu mogli lako doći do svojih vjernika, budući da su u vizitaciju morali putovati preko teritorija druge biskupije. Slično se događalo svećenicima koji su prilikom pastoralnih posjeta do svojih župljana mogli doći jedino preko susjedne župe. Prikraceni i zakinuti bili su i sami vjernici koji su tražili lakši izlaz: radije su odlazili na nedjeljnu misu u susjednu obližnju crkvu, nego da idu do svoje župne crkve; uskrсну ispovijed, koju su trebali obaviti kod domaćega župnika, obavili bi kod drugoga svećenika, a domaćemu župniku donijeli bi samo potvrdu o obavljenoj ispovijedi (ispovjedni listić). Takva praksa nije bila u skladu s uputama Tridentinskoga sabora koji je tražio da biskupi poznaju i vode brigu o svojim župnicima, župnici o svojim vjernicima i vjernici o župniku.

Većina biskupa bila je svjesna da je obnova postojećih crkveno–pravnih struktura nužan uvjet za vjersku i moralnu obnovu. Ali kako je postići? Postojala su različita mišljenja: treba surađivati s državnom vlašću koja je prisvajala pravo uređivanja izrazito unutarnjega crkvenog područja. Ili, ne treba se obazirati na crkvenu reformu koju država provodi, bez obzira na štetu koju će takvo stajalište imati po pastoralni rad.

na župi, zabrana gomilanja nadarbina, potreba jurisdikcije za propovijedanje i ispovijed, ispit za župnika, slavljenje župne mise, jezik mise, pjevanje u crkvi, štovanje relikvija i svetih slika, molitva za pokojne, sakrament krštenja, Euharistije, ženidbe, župne knjige itd. igraju veliku ulogu i danas.« Jure Brkan, *Župa u zakonodavstvu katoličke crkve*, Služba Božja, Split, 2004., str. 47.

26 Usp. Perše, nav. dj. str. 35. Usp. Johann Weißensteiner, *Die josephinische Pfarregulierung*, u: *Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche*, 1. dio, Herder, Freiburg 1991, str. 51–64, 52.

27 Perše, Nav. dj., str. 35.

28 Usp. Perše, Nav. dj., str. 35.

2.1.2. Terezijanska zamisao

Reforme je započela već carica Marija Terezija (1740.–1780.). Za plansko izvođenje reformi na crkvenome području osnovala je 1769. posebno ministarstvo (*concessus in publico–ecclesiasticis*) koje je 1782. preimenovano u *Duhovnu dvorsku komisiju* (*Geistliche Hofkommission*).

Njezina reforma svodila se poglavito na reorganizaciju župa. Dok je 1771. među direktivama preporučivala pretežno reforme unutar župe, godine 1777. započela je temeljitije preuređenje s osnivanjem novih župa,²⁹ i to po osnovnome načelu da župljani ne budu od župne crkve udaljeni više od jednoga sata pješaćenja. Premda su u mnogim biskupijama s pripremnim radnjama završili još za života Marije Terezije, tako da je na početku vladavine cara Josipa II. bilo teško očekivati bilo kakav napredak, ipak joj nije uspjelo sve zamisli pretočiti u praksu. Naime, ostalo je neriješeno pitanje materijalne baze novoosnovanih župa, odnosno pitanje kako razdijeliti dohodak prijašnjih župa.³⁰

2.1.3. Jozefinistička reforma

Car Josip II. izdao je preko šest tisuća odluka koje su zadirale u crkveno područje. Ovdje se u kontekstu govora o povijesnome razvoju župe čini osobito značajnim istaknuti tri reforme: ukidanje redova, osnivanje novih župa i novo razgraničenje biskupija.

a) Ukidanje samostana — financiranje župa

Već se na samome početku uređivanja župa car Josip II. žalio na dugotrajni tijek reforme, stoga je s preuređenjem župa neposredno povezoao ukidanje samostana, dokopavši se na taj način materijalne i personalne baze za dotičnu reformu.³¹ Od 1781. počeo je ukidati samostane da bi konačno ukinuo sve redovničke kuće koje nisu neposredno služile obrazovanju ili socijalnoj pomoći, prije svega kontemplativne i pokorničke redove. Međutim, redove koji su se bavili školstvom (uršulinke) i njegom bolesnika (milosrdnice) čak je podupirao i zagovarao njihovo širenje.³² Imetak ukinutih samostana namijenio je *Vjerskoj zakladi*, osnovanoj 28. veljače 1782., koja je bila namijenjena uzdržavanju svećenika i gospodarskoj potpori materijalno oskudnim župama. U konačnici je u zemljama pod njegovom vlašću ukinuto preko 700 samostana.³³ Nadzor nad preostalim samostanima povjerio je biskupima. O ukidanju je odlučivala *Dvorska komisija*. Siromašnim redovima ostavljali su njihove samostane tamo gdje su se mogli iskoristiti za dušobrižništvo,

29 Usp. Johann Weißensteiner, *Die josephinische Pfarregulierung*, u: *Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche*, 1. dio, Herder, Freiburg 1991, str. 51—64, 54.

30 Usp. *Isto*, str. 51—64, 54.

31 Usp. Garhammer, str. 62.

32 Usp. Perše, str. 35.

33 Usp. Blöchlinger, str. 131.

ali su im načelno bili zabranjeni svi prihodi. Država se pobrinula za preživljavanje redovnika ili njihov prelazak u redove koji nisu bili ukinuti.

Predjosefinističke župe uzdržavale su se od desetine, od posebnih podložnika, od ustanova, darovanih glavnica te od doprinosa župljana. Sredstva za uzdržavanje josefinističkih župa ponekad su izvirala iz istoga vrela, ali pod skrbništvom države koja je preuređivala nadarbine (beneficije), prenosila ih na druga mjesta, vodila brigu o najnižoj mjeri dohodaka; manjak bi pokrivala iz *Vjerske zaklade* koju je činio uglavnom imetak ukinutih samostana.³⁴

b) *Preuređenje župa i dekanata*

Istovremeno s ukidanjem i raspuštanjem samostana, radilo se na osnivanju i preuređivanju župa. Cara Josipa II. u tome naumu nisu nimalo sprječavale postojeće granice župa, dapače, bio je još odlučniji u tome da se župe potpuno prilagode zahtjevima razumne uredbe temeljene na statistici i potrebama dotičnoga kraja. Nova razdioba župa započela je najprije u gradovima, pridržavajući se striktno načela »da nijednu novu gradsku župu ne smije dobiti redovnik–svećenik«. ³⁵ To načelo vrijedilo je sve do 1802. godine.

Mnogo više problema bilo je s uređivanjem župa izvan gradova, što je josefinističkim reformatorima zadavalo posebne muke. U rujnu 1782. *Dvorska duhovna komisija* donijela je takozvana »*Pravila i smjernice*« (*Direktivregeln*) koja su trebala biti podloga reorganizaciji župa. »*Pravila i smjernice*« propisivala su osnivanje novih župa ili filijala svugdje gdje su bili ispunjeni sljedeći uvjeti:

- da župljani ne mogu pješice doći do župne crkve zbog prirodnih smetnja (voda, visoke gore, loši i opasni putovi, snježni nanosi);
- da je župna crkva udaljena od vjernika više od jednoga sata pješčenja;
- da nova župna zajednica ima preko 700 vjernika, a ako su katolici pomiješani s inovjercima, dovoljno je 500 vjernika za novu župu jer je u takvim krajevima vjerska pouka potrebija i dušobrižnička skrb nužnija zbog opasnosti otpadništva;
- gdje Crkva već postoji te je dokazano da je dotično mjesto nekad već imalo župnika i u stanju je uzdržavati ga;
- nova razdioba nužna je svugdje gdje župljani moraju u vlastitu crkvu ići preko susjedne župe, gdje već postoji dušobrižnik, gdje vjernici lakše i brže dolaze do neke druge crkve nego do svoje župne crkve.³⁶

Kasnije upute nalagale su da biskupi podijele prevelike župe u kojima se župljani i župnik zbog prevelikoga broja vjernika ne mogu međusobno poznavati. Va-

34 Usp. France Martin Dolinar, *Jožefinizem in janzenizem*, u: *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 153–171, 157, 159.

35 Johann Weißensteiner, *Die josephinische Pfarregulierung*, u: *Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche*, 1. dio, Herder, Freiburg 1991, str. 51–64, 58.

36 Usp. Garhammer, Nav. dj., str. 62s; usp. Herbert Krüchel, *Beiträge zur Geschichte der josephinischen Pfarrerichtungen im St. Pöltner Diözesangebiet*, u: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 52* (1986), str. 96–167, 121.

ljalo je računati i s mogućnošću širenja kakve zarazne bolesti, kad bi trebalo ispovjediti i pričestiti sve vjernike, imajući na umu činjenicu da je s ukidanjem samostana bilo znatno manje redovnika koji su mogli pomagati kod ispovijedanja i dijeljenja posljednje pomasti. Župne crkve trebale su biti lako dostupne i tako velike da je u njih mogla odjednom stati barem polovica župljana.

Istovremeno je bila izvedena reforma dekanata. Budući da je bilo više župa, povećao se i broj dekanata. Po carevoj zamisli, više dekanata davalo je biskupima dodatne mogućnosti nagrađivanja zaslužnih župnika imenovanjem za dekane. U tom pogledu biskupi su imali slobodne ruke. Morali su jedino obavijestiti lokalnu vlast o novome uređenju i uputama koje su dali dekanima.³⁷

c) *Preuređenje granica biskupija*

Među značajnije zahvate Josipa II. svakako se ubraja i razgraničenje biskupija, na što ga je posebno poticao ljubljanski knez i biskup Karel Janez Herberstein (1772.–1787.).³⁸ On je svojom četvrtom apelacijom (u studenome 1781.) poslanom neposredno samomu caru »postavio pitanje ukidanja samostana i uređivanja biskupija«. ³⁹ U poslanome materijalu detaljno je opisao problematiku rascjepkanosti i nepreglednosti svoje ljubljanske biskupije koja je obuhvaćala šest međusobno nepovezanih cjelina. Apelacijom je car upozoren na mogućnost, u okviru svoje nadležnosti, uvođenja temeljite promjene na crkveno–upravnome području diljem čitave monarhije. Sam je car nekoliko mjeseci kasnije (9. ožujka 1782.) pripremio nacrt preuređenja granica svih biskupija u monarhiji. Oslonio se na Herbersteinov prijedlog i njegovo načelo da granice biskupija trebaju biti prilagođene političkim granicama (kotarevi, pokrajine). Granice biskupija počele su se po svojoj monarhiji mijenjati 1785. godine.

d) *Svećenici — državni službenici*

Vjeronauk je u srednjem vijeku i u vrijeme poslije Tridentinskoga sabora bio namijenjen prije svega odraslima u obliku nedjeljne propovijedi, dok su djeca i mladež ovisili jedino o obiteljskoj katehezi. Uvođenjem obveznoga školovanja i vjeronauka kao školskoga predmeta za vrijeme Marije Terezije znatno se povećala uloga župe. Carica je od Crkve očekivala prije svega odgoj dobrih državljana (pod geslom: »Za Boga i cara!«), što je zapravo bio i jedan od glavnih motiva čitave reforme.⁴⁰

Reformom su župnici zapravo postali državni službenici (bilo kao dušobrižnici, nadzornici školskoga sustava ili, od 1784., voditelji matičnih knjiga).⁴¹ Biskupi, ka-

37 Usp. *Isto*, str. 51— 64, 60–61.

38 U svojim izvješćima *ad limina* odnosno prijedlozima Bečkom dvoru godine 1773., 1774., 1775. i 1781. spominjao je rascjepkanost i nepreglednost svoje biskupije, njenih granica i župa.

39 J. Weißensteiner, *Nav. dj.*, str. 51— 64, 55.

40 Usp. Haslinger, str. 147. Usp. Perše, str. 35.

41 Usp. Garhammer str. 63. Usp. Perše, str. 36.

nonici, župnici i kapelani — svi su morali biti lojalni državni organi. Država im je dijelila plaće i brinula se za odgoj budućih župnika.

»Opsežno plaćanje župnoga klera iz Vjerske zaklade poticalo je tip župnika kao državnoga službenika, koji je bitno određivao habitus Crkve u 19. stoljeću.«⁴² Župnikovanje je postalo pukom administracijom, a župni ured »bitnom« strukturom župe.⁴³ U većini slučajeva reforma je oživjela župe i bila vrlo uspješna, a država je od toga imala tek sporedne koristi.

2.2. Francuska reforma

2.2.1. Potreba za reformom

U predvečerje Francuske revolucije (1789.) Crkva je posjedovala približno šestinu francuske zemlje. Jaz između višega i nižega klera bio je sve veći. Episkopat su gotovo isključivo činili članovi visokoga plemstva. Budući da se uglavnom nisu pridržavali svojih rezidencijalnih dužnosti te im je dušobrižništvo bilo tek sporedna stvar, nisu u narodu uživali nikakav ugled, dok je, nasuprot njima, niži kler imao vrlo oskudna primanja te uživao veliko povjerenje naroda. Samostani i redovništvo imali su velikih poteškoća s neprestanim prilagodbama te su se našli u dubokoj krizi. Država je osnovala posebnu *komisiju za redovnike* koja je u godinama između 1766. i 1770. zatvorila više kontemplativnih samostana. Međutim, većinsko je pučanstvo unatoč svemu ostalo vjerno kršćanskoj tradiciji.

Civilni ustav iz 1790. uredio je francusku crkvu u duhu dostignuća Francuske revolucije. Ukinula se jurisdikcija nefrancuskih biskupa na francuskome teritoriju. Kod imenovanja biskupa sudjelovali su svi stanovnici; imenovanje se provodilo pod civilnim nadzorom. Biskup je morao stalno boraviti u svojoj biskupiji; ako bi izbivao iz nje više od petnaest dana, morao je za to imati dozvolu civilne vlasti. Iznova su uređene župe, i to tako da odgovaraju civilnoj podjeli. Kler je izgubio sav imetak; ubuduće će ga uzdržavati sami vjernici. Proliveno je mnogo krvi jer je civilna vlast zahtijevala od klera da položi prisegu Republici. Ta je prisega bila razlogom podjele svećenstva na konstitucionalni i protukonstitucionalni dio. Nakon brzih i burnih promjena u Francuskoj na vlast je došao Napoleon koji je 1801. sklopio konkordat sa Svetom stolicom čime je nestalo konstitucionalne crkve u Francuskoj.

2.2.2. Napoleonov konkordat

Francusko uređivanje župa provodilo se na temelju konkordata iz 1801. godine odnosno dopunjenoga konkordata iz 1802. godine.⁴⁴ Premda je Napoleonova vladavina trajala nepunih deset godina, upravne novosti što ih je nakon vojnih uspjeha uvodio po svim krajevima daleko su ga nadživjele.

42 J. Weißensteiner, *Nav. dj.*, str. 51–64, 63.

43 Usp. Perše, str. 36.

44 Code civil des français, Paris, Imp. de la République, An XII (1804)

a) Položaj biskupa

Biskupi staroga režima morali su dati ostavke, a nove je imenovao konzul (Napoleon): »Prvi konzul Republike imenuje (...) biskupe, nadbiskupe, a Njegova Svetost dodjeljuje im kanoničko namještenje u starome obliku« (članak 4.) »Prije nego što biskupi preuzmu službu, polože prisegu Prvom konzulu da će biti poslušni vladi...« (članak 6.) Biskupi nisu više dolazili isključivo iz aristokratskih redova, mnogi od njih pripadali su građanskomu sloju. Biskupiju su mogli napustiti jedino uz dozvolu ministra za bogoštovlje. Visina njihovih dohodaka — 15.000 franaka za nadbiskupa, 10.000 franaka za biskupa — a uz to i razna davanja, omogućavala im je skroman pristojan život. Nasuprot civilnoj vlasti našao se osamljen biskup, koji nije imao biskupijskoga vijeća, nikakvih svećeničkih zborova i nijednoga stalnog organa koji bi mu stajao na raspolaganju.

Budući da nije bilo nikakvih izuzetaka glede djelovanja samostana, vjerski život u biskupiji vodili su jedino biskupi.

b) Položaj svećenika i razgraničenje župa

Imenovanje župnika ubuduće je pripalo biskupima: »Biskupi imenuju župnike. To mogu biti jedino osobe koje su po volji vladi« (članak 10.) Sva prava patronata bila su ukinuta. Vlada je bila nadležna za »primjereno« nagrađivanje župnika, kao nadomjestak za nacionalizirano crkveno imanje: »Biskupima i svećenicima čije će biskupije i župe biti uključene u novo razgraničavanje, vlada Republike Francuske jamčit će primjerene dohotke« (članak 14.). Financijski je, dakle, župni kler postao posve ovisan o državi.

Konkordat je predvidio novo razgraničenje župa: »U dogovoru s vladom biskupi će iznova razgraničiti svoje župe« (članak 9.). Stara zemljopisna karta francuske crkve, koja je nastajala tijekom dugih stoljeća, bila je izbrisana bez imalo obzira. Umjesto nje uspostavljena je jasna i logična podjela, prilagođena granicama okruga ili kotareva nove Francuske. Svaki kotar trebao je imati barem jednu župu. Prvo preuređenje župa 1803. imalo je toliko nedostataka da ga se moralo ponoviti 1804., a nekoliko godina kasnije, 1808. godine, morao se još jednom ponoviti postupak preuređenja s osnivanjem novih župa. Uzrok premalomu broju župa bio je prvenstveno ekonomske prirode — župnika bi morala plaćati vlada (usp. članak 14.). Tu je obvezu nastojala smanjiti tako što je osnivala malen broj župa. A povrh svega, župnike je podijelila u dva platna razreda. U prvi razred, s plaćom od 1.500 franaka uvršteni su malobrojni župnici koji su imali župe u većim gradovima, dok su svi ostali bili uvršteni u drugi razred s plaćom od 1.000 franaka. Ako središnja župa u kotaru nije mogla osigurati zadovoljavajuće dušobrižništvo, biskupi su mogli prema vlastitoj procjeni osnovati dodatni broj podređenih župa, samo što za župnika takve župe nije isprva bila predviđena nikakva plaća. Tek nakon nekoliko različitih prijelaznih rješenja uspjeli su i ti župnici dobiti manju državnu plaću u

iznosu od 500 franaka — ali ne i vikari.⁴⁵ No, unatoč svemu tome, povijest pozitivnom ocjenom ocjenjuje napoleonsko uređivanje župa.⁴⁶

Napoleon je stvorio posve novi tip državne Crkve, Crkve koja je nakon zatiranja redova i svih djelatnosti izvan župe postala kostur. Bila je to Crkva u kojoj je poslušnost svećenstva prema državi bila zajamčena materijalnom ovisnošću i nadzorom uprave.

2.3. Usporedba jozefinističke i napoleonske reforme

Između jozefinističkoga i napoleonskoga preuređivanja župa postoje neke sličnosti, ali su istovremeno prisutne i značajne razlike.

2.3.1. Preuređivanje prema jedinstvenome racionalnom konceptu

Obje reforme pokušale su prvi put u povijesti Crkve oblikovati župe prema jedinstvenome racionalnom konceptu, i to na autoritaran način, »odozgor«. Razlika je što je župama u Austriji, zahvaljujući vođenju matičnih knjiga, ostalo ipak nešto više javnih zadaća nego u Francuskoj. Brojne crkve nekadašnjih ustanova i samostana bile su preimenovane u župne crkve. U tom razdoblju bilo je jako malo nanovo izgrađenih crkava — za vrijeme napoleonske reforme nijedna.

Stanovništvo je uglavnom pozdravljalo novo uređenje župa. Nova mreža župa postojećim je sociogeografskim životnim prilikama znatno doprinijela glede pružanja dušobrižničkih usluga, međutim, zbog pomanjkanja svećenika i financijskih sredstava, tu je mrežu bilo sve teže održavati. Kad se potkraj 18. stoljeća moralo zbog toga ukinuti nekoliko jozefinističkih župa, stanovništvo se protivilo.

2.3.2. Državno financiranje i raspuštanje samostana

Uređivanje župa bila je zadaća jedne i druge reforme, a novac za to crpio se iz raspoloživoga crkvenog posjeda. Glede klera, obje reforme mogle su računati s postojećim stanjem, s velikim brojem redovničkih svećenika koji su nakon raspuštanja samostana prešli u biskupijsko svećenstvo. I dok su se u Austriji, unatoč brojnim ukinućima, mnogi muški samostani uspjeli sačuvati i svoje članove staviti na raspolaganje župnomu dušobrižništvu, u Francuskoj su svi samostani bili ukinuti, a njihovi članovi integrirani u biskupijski kler. U Francuskoj je npr. od približno 200 prekrasnih cistercijskih opatija ostalo tek 20 ruševina. Prilikom sastavljanja konkordata 1801. bilo se do te mjere svjesno temeljito obavljenoga posla koji je, usput rečeno, narušio i vanjske oblike pučke pobožnosti, da se pitanje samostana u njemu i ne spominje.⁴⁷ Redovničko je svećenstvo kao stalež nestalo.

45 Usp. Erwin Gatz, *Die französische Pfarregulierung*, u: *Die Bistümer und ihre Pfarreien. Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts. Die Katholische Kirche*, 1. dio, Herder, Freiburg 1991, str. 65–72, 65–68.

46 Usp. Franz–Peter Tebartz–van Elst, *Gemeinde in mobiler Gesellschaft: Kontexte–Kriterien–Konkretionen*, Seelsorge Echter, Würzburg 1999, str. 421.

47 Usp. G. Winkler, *Redovništvo*, u: *Zgodovina katoliške cerkve*, Mohorjeva družba, Celje 1999, str. 468–476, 473.

2.3.3. Rigoristički pastoral

Razorni jansenizam koji je negativno utjecao na dio klera izražavao se u rigorističkoj pastoralnoj praksi, što znači da su jansenisti vjernicima otežavali primanje sakramenata — uskraćivali su im odrješenje grijeha kod ispovijedi i svetu pričest te se protivili pučkim pobožnostima koje je puk veoma cijenio.⁴⁸

Car Josip II. raspustio je sve bratovštine te umjesto njih uveo jedinstvenu Bratovštinu djelotvorne ljubavi prema bližnjemu koja je ljudima ostala strana jer im je bila nametnuta odozgor. Posebno nezadovoljstvo kod ljudi izazvao je ukidanjem nekih blagdana i zatvaranjem hodočasničkih svetišta. Da bi se što lakše održavale postojeće župe i župne crkve, naredio je rušenje nepotrebnih podružnica, premda je time često izazivao tako silan otpor ljudi da je radije posustao u svom naumu. Ukinuo je poslijepodneve pobožnosti (krunicu, litanije). Zabranio je postavljanje i ukrašavanje Božjega groba, uskrсне procesije, pucanje ili zvonjenje crkvenih zvona protiv nevremena i oluje. Crkvenu čistku cara Josipa II. u Austriji Francuzi su samo nadopunili u osvojenim zemljama, vršeći još veći pritisak na bratovštine i pobožne navike puka. Nemilosrdno su ukinuli sve samostane, ograničavali broj bogoslova, pooštrili civilni nadzor u školama, uveli francuski kalendar i civilno sklapanje braka.

Time je bila stvorena mogućnost prodiranja novih misaonih tokova, osobito racionalizma i liberalizma koji je pogubno djelovao na šire narodne mase.

Zaključak

Kroz sve tri opisane reforme (tridentinsku, jozefinističku i napoleonsku) nastojalo se iznova prestrukturirati župe. Tridentinska reforma nastojala je iznutra, iz Crkve, ponajviše potaknuta reformacijom, nanovo preustrojiti župe i župni pastoral. U tu svrhu Trident je donio mnoge pastoralne propise koji su zbog svoje praktičnosti i racionalnosti ostali važiti do danas. Druge dvije reforme bile su Crkvi nametnute izvana, tj. od države, najčešće s ciljem jačanja državne kontrole nad biskupijama i župama, a u konačnici nad narodom (svim podanicima).

Župa je u ovome razdoblju prije svega društveno–politički (administrativno) određena veličina. Sve je jasno hijerarhijski uređeno i organizirano. Obični vjernici–laici nemaju nikakvu ulogu u Crkvi, osim da budu stado koje će klerici pastozirizirati i kojima će država upravljati, bez uvažavanja kao subjekata. Nameće se pitanje: koliko je takav stav utjecao na stvaranje vala ateizacije i sekularizacije u vremenu nakon toga? Mislimo, naime, na reakciju sličnu onoj kako su politički pritisci zasigurno potakli nastanak političkih revolucija u tome razdoblju, upravo kao izraz protesta osviještenoga čovjeka protiv raznih diktatura i apsolutizama.

48 Usp. Vlado Zupančič, *Wolfova skrb za duhovniško vzgojo in izobraževanje*, u: *Wolfov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 1994, str. 147–157, 147.

The Parish during the Tridentine, Josephine and French Reforms

Stipe Nimac*

Summary

This essay discusses parish reforms and changing tides from the time of the Council of Trent, spanning the period of the Josephine and French reforms up until the first half of the 19th century. The Council of Trent, aside from its apologetic–dogmatic resolutions (Justification, Sacraments), issued an array of pastoral–reformative decrees which have had long–term effects on ecclesial institutions and have given birth to a new era in parish pastoral work. For reasons of practicality, it seems, a number of Tridentine solutions and models have remained in use until today. In the mid–eighteenth century, for the first time in the history of Christianity, a reform was begun by means of which the state endeavoured to better the organization of parishes. It was initiated by Empress Maria Theresa and continued by Emperor Joseph II. Equally consequential was Napoleon’s invasion of Europe which again had an impact upon parishes. The essay availed itself of relevant pastoral–historical sources dealing with this period in Church history and pastoral activity. An analysis of this era has demonstrated in how far the parish was always influenced not only by spiritual, but also socio–political circumstances; that is, in how far the parish of today is a product of numerous socio–political interactions, and as such displays remnants of the Tridentine form of the parish in particular, but also of later parish reforms. Also, how much of what to us today seems permanent and unchanging in the field of parish pastoral care is in fact a product of an adaptation of pastoral needs in specific social–historical circumstances at a concrete moment in history.

Key words: Tridentine parish, Josephine parish, French parish reform, parish pastoral work, organization of parishes, parish church

* Prof. dr. sc. Stipe Nimac, Catholic Faculty of Theology, University of Split. Address: Zrinsko–frankopanska 19, 21 000 Split, Croatia. E–mail: stipe.nimac@st.t–com.hr